

Олена Ніконова,
канд. психол. н., ст. викладач,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЛЮ В УЗАЛЕЖНЕНІЙ СІМ'Ї: З ДОСВІДУ ГЕНДЕРНОЇ ШКОЛИ БАТЬКІВСТВА

У статті розглянуто результати соціально-психологічної тренінгової програми зі зниження співзалежності в уязвлених сім'ях як послідовної роботи з емоційними станами, ролями та гендерною ідентичністю. Автор наголошує на гендерному дисонансі особистостей як передумови насильницької поведінки членів в уязвленій сім'ї.

Olena Nikonova

PREVENTION OF VIOLENCE IN ADDICTED FAMILY: THE EXPERIENCE OF GENDER PATERNITY SCHOOL

The article provides the results of social psychological training programmes on reducing codependency in addicted family as a coherent work with emotional conditions, roles and gender identity. The author points out gender dissonance of personalities as a pre-requisite of violent behaviour in addicted family.

Останнім часом у гендерній політиці ЗМІ культивується соціалізаційний міф «рівності жінок та чоловіків», який руйнує традиційні статевоорієнтовані прояви особистості та стирає межі норми-патології сексуальних проявів. В Україні, на тлі глобальної алкоголізації та наркотизації населення, пропаганди насильства та нетрадиційної сексуальної орієнтації, знецінення інституту материнства та викривлення функцій сім'ї, відбуваються незворотні демографічні процеси. У зменшенні відтворення популяції, Л. Гридковець вбачає «маніпуляції задоволення економічних та політичних амбіцій певних структур» [1].

Суперечливі дані, що є у різноманітних джерелах, свідчать про брак реальних об'єктивних досліджень щодо фактів різних видів насильства в українських сім'ях. Наприклад, чоловічі організації подають дані, що 97% чоловіків в Україні зазнають психологічного насильства з боку своїх дружин, а організації щодо гендерної рівності акцентують увагу на 72-91% жінок, які зазнали насильства в родині [1]. За результатами досліджень L. Heise, M. Ellsberg, M. Gottemoeller, частка потерпілих жінок від сімейного насилля – від 10 до 50%. Окрім жінок, у США протягом останніх років зареєстровано понад 1 млн. випадків жорстокого поводження з дітьми, в Росії – щорічно 17 тис. дітей стають жертвами насильницьких дій, з них 2 тис. – жертвами вбивств [6]. Причому переважний вік дітей – до 10 років. У нашій країні за даними Міністерства соціальної політики України, за 9 місяців 2012 р. надійшло 85 тис. звернень щодо випадків насильства в сім'ї, з них від жінок – 72 тис. Кількість осіб, які перебувають на обліку з приводу вчинення насильства в сім'ї становить – 110 тис. осіб [2; 3; 7].

У Концепції Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 р. зазначається актуальність проблеми насильства в сім'ї, що призводить до розлучень та є однією з передумов поширення злочинності в суспільстві [6]. Існують дані, які показують, що 74% випадків сімейного насильства відбуваються у стані алкогольного сп'яніння одного або кількох членів сім'ї. Статистика США свідчить, що 38% вбитих дітей – це жертви батьків, хворих алкоголізмом [5]. Згідно до звіту Українського медичного та моніторингового центру з алкоголю та наркотиків за 2013 рік, за станом на 1 січня 2013 року в Україні було 751,6 тис. пацієнтів з розладами психіки та поведінки, викликаних вживанням алкоголю. Специфікою алкогольного насильства є його повторюваність, циклічність, те, що насильство розвивається в часі і поведінкових патернах. Насильство в алкогольній родині буває прямим (фізичне і сексуальне) і прихованим (психологічне), яке проявляється у залякуванні, утиску, експлуатації, депривації, фрустрації та обструкції.

Спільними рисами жертви і агресора в алкогольній родині є низька самооцінка, прихильність традиційним уявленням про дім, сім'ю, про стереотипи статевої ролі. Чоловік, дружина, діти в алкогольній родині переконані в обгрунтованості більшості соціальних уявлень про насильство: вони вірять у необхідність і допустимість сімейного насильства, в те, що жертва заслуговує такого поводження з нею. Взаємовідносини в сім'ї розглядаються як взаємозалежні, «співзалежні» і дії одного члена сім'ї ведуть до відповідних вчинків іншого [5].

Тому ми вважаємо доцільним з метою формування позитивного іміджу сім'ї та формування у молоді свідомого ставлення до вибору шлюбного партнера та сімейних взаємин проводити превентивну роботу щодо насильства в сім'ї шляхом зміни гендерного досвіду особистості (а саме соціального та особистісного компонентів).

За результатами нашого дослідження [4], співзалежність пов'язана з взаємодією у рамках драматичного трикутника. Співзалежні особистості схильні до ролі Жертви і Турботливого Батька/Матері одночасно, співзалежні чоловіки більше тяжіють до ролі Агресора, а співзалежні жінки – до ролі Рятівниці й Дитини-Пристосування. Співзалежним особистостям властиві фізична і непряма агресія, дратівливість, образливість, сильне почуття провини. Ці особливості посилюються сильною емоційною нестійкістю, яка

складається з тривожності, напруженості, депресивності, самокритики та емоційної лабільності і можуть бути передумовою прояву насильництва щодо іншої особи. У чоловіків і жінок відбувається дисонанс гендерної ідентичності, який виявляється в одночасному підвищенні характеристик маскулінної та фемінінної ідентичності, що створює сильну внутрішню суперечність.

Описані особливості співзалежних особистостей свідчать про необхідність включення в програму гендерної школи батьків тренінгових вправ з корекції рольової взаємодії, вправ з подолання суперечності в гендерній ідентичності та вправ з емоційного відреагування для нормалізації емоційного стану. Слід зазначити, що розроблений нами соціально-психологічний тренінг спрямований на корекцію порушених стосунків і гендерної ідентичності, що відповідає статі (фемінінної для жінок, маскулінної для чоловіків). У зв'язку з необхідністю роботи з рольовим репертуаром учасників тренінгу, ми включали до програми вправи щодо взаємодії, в яких змодельовані типові інтеракції в узалежненій сім'ї.

Відповідно до моделі зміни гендерної ідентичності при співзалежності, співзалежні змушені одночасно виявляти як маскулінні, так і фемінінні якості у спілкуванні із залежним. Ці зміни починаються зі зміни стосунків у родині, з появи нових моделей поведінки і нових ролей, що зумовлено необхідністю виявляти одночасно турботу, розуміння, навіть жалість до залежного та агресію, жорсткість, контроль, недовіру. Механізм взаємопородження ролі та ідентичності працюватиме на зміну гендерної ідентичності за рахунок включення у нові рольові ситуації та надання можливості отримати зворотний зв'язок безпосередньо на заняттях. Таким чином, робота з ролями у межах тренінгу дала змогу учасникам набути нового рольового досвіду, а слідом за цим і позитивно вплинула на гендерну ідентичність. На початку тренінгу досить багато уваги приділялось рольовій взаємодії та рефлексії стосунків, в т. ч. насильницьких, і тільки після цього ми переходили на заняттях до аналізу гендерної ідентичності, що зазнала значного негативного впливу співзалежності.

Вибірку становили родичі нарко- та алкогольнозалежних, які виявили бажання брати участь у тренінгу зі зниження співзалежності. Основний контингент становили батьки й рідні брати і сестри залежних – 24 особи, з них 14 жінок і 10 чоловіків віком від 27 до 48 років. У більшості учасників залежним членом сім'ї були родичі у віці 16–20 років, з якими вони постійно підтримують контакт.

У результаті проведеної соціально-психологічної тренінгової програми відбулося значне зниження показників співзалежності як у чоловіків, так у жінок. У чоловіків знизилася вірогідність інтеракції у ролі Жертви, а в жінок – і в ролі Жертви, і в ролі Рятівника. Роль Агресора у жінок залишилася на середньому рівні. Функціональні его-стани значно не змінилися у чоловіків. У жінок знизилася вірогідність его-стану Дитини-Пристаосування та посилилася вірогідність Батька/Матері-Контролера. У жінок за результатами тренінгу відбулись більш масштабні зміни в рольовій взаємодії, що і передбачалося нами (в чоловіків немає ресурсного фактора, що сприяє зниженню співзалежності, натомість у жінок є ресурсний фактор самоконтролю). Самоконтроль жінок виявився у зменшенні необхідності адаптуватися до негативних ситуацій (Дитина-Пристаосуванець) та прагненні встановити свої правила (Батько/Матір-Контролер). Завдяки виходу з ролі Жертви у чоловіків знизилася рольова глибина, яка притаманна цій ролі. У жінок завдяки виходу із драматичного трикутника посилилася рольова гнучкість, що вказує на потенціал формування нових ролей у родині.

У чоловіків та жінок знизилася почуття провини та образи, підозрілість, дратівливість. У чоловіків знизився показник репресивності, у жінок зменшилися всі прояви емоційної нестійкості, збільшився показник експресивності поведінки.

Окремий акцент за результатами дослідження робимо на змінах показників та форм агресії (як у чоловіків, так і жінок), що вважаємо передумовою зниження ризику насильства у родині.

Застосування вправ з опанування стресом, розрядки емоційного напруження, відреагування емоцій дало помітні результати у вибірці чоловіків. Зокрема, в них знизилася почуття провини ($W = 74$; $p \leq 0,05$), підозрілість ($W = 77$; $p \leq 0,05$), почуття образи ($W = 78,5$; $p \leq 0,05$), дратівливість ($W = 78$; $p \leq 0,05$) (табл. 1).

Таблиця 1

Зміни серед чоловіків за показниками та формами агресії

Форма агресії	Середні значення		Критерій Уїлкоксона	p (рівень значущості)
	до	після		
Фізична агресія	6,82	5,97	64,5	0,275
Непряма агресія	6,44	4,88	73	0,084
Роздратування	6,86	5,1	78	0,032
Негативізм	6,95	5,95	64	0,281
Образа	7,21	5,01	78,5	0,031
Підозрілість	6,57	4,53	77	0,043
Вербальна агресія	6,02	5,58	56	0,674
Почуття провини	6,83	5,18	74	0,055

У жінок також знизилися показники агресії (табл. 2).

Таблиця 2

Зміни серед жінок за показниками та формами агресії

Форма агресії	Середні значення		Критерій Уїлкоксона	p (рівень значущості)
	до	після		
Фізична агресія	5,72	4,23	135	0,091
Непряма агресія	5,99	5,04	110	0,588
Роздратування	6,09	5,12	122	0,271
Негативізм	4,96	6,46	77	0,326
Образа	6,63	4,19	167,5	0,001
Підозрілість	7,09	5,18	164	0,002
Вербальна агресія	5,49	5,32	100	0,944
Почуття провини	7,29	4,54	171	0,001

У жінок, у результаті соціально-психологічного тренінгу, зменшилися почуття образи ($W = 167,5$; $p \leq 0,001$), підозрілість ($W = 164$; $p \leq 0,002$), почуття провини ($W = 171$; $p \leq 0,001$) (табл. 2). Враховуючи, що вправи з відреагування емоцій не були орієнтовані на гендерні відмінності, зміни у чоловіків і жінок виявилися практично однаковими. Такі показники, як роздратування та негативізм, також знизилися, але ці зміни не є статистично значущими, хоча й свідчать про дуже важливі тенденції до нормалізації емоційного стану жінок.

Таким чином, послідовна робота з емоційними станами, ролями та гендерною ідентичністю завдяки розв'язанню суперечності у необхідності бути одночасно фемінінними та маскулінінними на неконструктивному рівні, сприяє значущому зниженню співзалежності, в основі якої перебуває дисонанс у гендерній ідентичності, спричинений неефективною рольовою взаємодією і супроводжується негативними емоційними станами, які можуть бути передумовою прояву агресивної поведінки в узалежненій сім'ї. З огляду на отримані результати, ми можемо рекомендувати наш досвід тренінгової соціально-психологічної програми школи батьківства як ефективного засобу сприяння усвідомленню та переосмисленню гендерного досвіду в узалежнених сім'ях та превенції агресивної поведінки неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА

- Гридковець Л. Гендерорівнісний екстремізм як фактор руйнації родини / Л. Гридковець // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології ; [редакційна рада : М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 27 (30). – С. 301 – 311.
- Лист від Департаменту сім'ї та дітей Міністерства соціальної політики України від 18.10.2012 р. № 3223/0/57/12.
- Лист від Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України від 22.10.2012 р. №16,1К-197.
- Ніконова О. Соціально-психологічні ознаки співзалежної особистості : гендерний аспект : дис. ... канд. психол. наук : спеціальність : 19.00.05 «Соціальна психологія» / О. Ніконова. – Київ, 2012. – 216 с.
- Ташева А. Насильство в алкогольній родині / А. Ташева, С. Зелінська // Психологічний вісник. – Випуск 1 (частина 3). – Ростов н / Д. : Вид-во Рост. ун-ту, 1996. – С. 52 – 64.
- Щорічні доповіді про права людини. Права людини в Україні 2012. Доповіді правозахисних організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ozis.kr.ua/zakonodavstvo/dokumenti-oda/publikacii/soricni-dopovidi-pro-prava-ludini-prava-ludini-v-ukraieni-2012-dopovidi-pravozahisnih-organizacij-22-prava-zinok-ta-genderna-diskriminacia>.
- Юрченко З. Феноменологія насильства у сім'ї : соціокультурний і гендерний дискурс // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології ; [редакційна рада : М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 27 (30). – С. 129 – 139.